

THE ROLE OF THE SAKAS AND MASSAGETAE IN THE PAST OF THE UZBEK AND TAJIK NATIONS

Farrukh Tursunov

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate Professor, First Vice-Rector for Youth Affairs and Spiritual and Educational Affairs, Researcher

University of Science and Technology

Karshi State University

Karshi, Uzbekistan

E-mail: f.tursunov83@mail.ru

ABOUT ARTICLE

Key words: Cimmerians, Sakas, Dagals, Massagetae, Sarmatians, Sumerians, Odysseus, “The Epic of Gilgamesh”, Tomaris, ocean waters, Tanais.

Received: 10.12.24

Accepted: 12.12.24

Published: 14.12.24

Abstract: This article shows the place of the Cimmerians, Saks, Dagals and Massagets who lived in Central Asia in the ancient times in the past of the Uzbek and Tajik peoples. At the same time, the role of tribes in Uzbek statehood that was able to establish cultural ties with the countries such as Babylon, Assyria, Elam and Parsua was analyzed.

SAKLAR VA MASSAGETLARNING O‘ZBEK HAMDA TOJIK MILLATLARI O‘TMISHIDAGI O‘RNI

Farrux Tursunov

Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Yoshlar masalalari va ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektor, tadqiqotchi

Fan va texnologiyalar universiteti

Qarshi davlat universiteti

Qarshi, O‘zbekiston

E-mail: f.tursunov83@mail.ru

MAQOLA HAQIDA

Kalit so‘zlar: kimmerlar, saklar, dahlar, massagetlar, sarmatlar, Shumer, Odissey, “Gilgamesh dostoni”, To‘maris, O‘qyonus suvlari, Tanais.

Annotatsiya: Ushbu maqolada qadimgi davrlarda O‘rta Osiyoda yashagan kimmerlar, saklar, dahlar va massagettarning o‘zbek hamda tojik millatlari o‘tmishidagi o‘rni ko‘rsatilgan. Shu bilan birga Bobil, Ossuriya, Elam va Parsua kabi davlatlar bilan madaniy aloqalarni o‘rnata olgan qabilalarning o‘zbek davlatchiligidagi o‘rni tahlil qilingan.

МЕСТО САКОВ И МАССАГЕТОВ В ПРОШЛОМ УЗБЕКСКОГО И ТАДЖИКСКОГО НАРОДОВ

Фаррух Турсунов

Доктор философских наук (PhD) по педагогическим наукам, доцент, первый проректор по делам молодежи и духовно-просветительской работе, научный сотрудник

Университет науки и технологий

Каршинский государственный университет

Кариш, Узбекистан

E-mail: f.tursunov83@mail.ru

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: киммерийцы, саки, дагалы, массагеты, сарматы, шумеры, Одиссей, «Эпос о Гильгамеше», Томарис, воды океана, Танаис.

Аннотация: В данной статье показано место киммерийцев, саков, дагалов и массагетов, живших в Средней Азии в древности в прошлом узбекского и таджикского народов. При этом проанализирована роль в узбекской государственности племен, которые смогли установить культурные связи с такими странами, как Вавилон, Ассирия, Элам и Парсуа.

KIRISH. Oʻrta Osiyo hududida istiqomat qilgan dastlabki qabilalar eroniyzabon va turkiy tilli aholi boʻlib hisoblanadi. Oʻzbekiston hududiga turkiy xalqlar dastlab bronza davridan kirib kela boshlangan. Oʻzbekistondagi tojiklarning kelib chiqishini tadqiq qilar ekanmiz, ularni Tojikistondan kelib qolgan degan fikrga kelmaslik kerak. Toʻgʻri qardosh xalq sifatida oʻzbeklar va tojiklarning kelib chiqishi bir asosga ega. Biroq Tojikistondagi tojik millatiga mansub aholi sonidan koʻra boshqa mamlakatlarda istiqomat qiluvchi tojiklarning soni koʻpchilikni tashkil etadi. Buning sababini olis oʻtmish bilan bogʻlaymiz.

Oʻzbekiston tojiklarini u yoki bu hududdan kelib chiqqan dagan fikrlar ham yoʻq emas, biroq fikrimizcha oʻzbek va tojik xalqi tarkibiga eroniyzabon deb hisoblanib kelingan saklar, massagetlar, kimmerlar, sugʻdiylar, baqtriyaliklarning avlodlarini ham kiritishimiz kerak. Oʻzbekiston tarixi tadqiq qilinayotganda faqatgina rus tarixchilari bergan maʼlumotlarga tayanib qolmaslik kerak, masalan ayrim olimlar kimmerlarni Oʻrta Osiyoning qadimgi aholisi deb hisoblaydi. Oʻzbekistondagi dastlabki davlatlarning shakllanishini ham Kimmerlar, saklar va massagetlar bilan bogʻlashimiz kerak. Chunki kelib chiqishi Oʻrta Osiyodan deb eʼtirof etilayotgan kimmerlar Shumer davlatiga asos solgan. Saklar esa Erondagi Midiya davlati shakllanishi va mudofaasida ittifoqdosh sifatida koʻmak bergan. Shuning uchun ham eʼtirof etish kerakki, Oʻrta Osiyodagi dastlabki davlatchilik shakllana boshlashi 6 ming yildan kam emas deb hisoblaymiz. Fikrimizni isbotlashga harakat qilamiz.

ASOSIY QISM. Ayrim xorijiy saytlarda Oʻrta Osiyoning eng qadimgi aholisi sifatida kimmeriyalar va skiflar [8] (yaʼni saklar) eʼtirof etiladi. Yana bir maʼlumotga koʻra, Skiflarning

urushdagi jasoratlari va xususan, otliqlari uchun ulardan qoʻrqishgan va hayratda qolishgan. Ular ot minish sanʼatini egallagan dastlabki odamlar edilar va ularning harakatchanligi qoʻshnilarini hayratda qoldirdi. Skiflarning Osiyodan koʻchishi oxir-oqibat ularni Kavkaz va qora dengizning shimolidagi tekisliklarni anʼanaviy ravishda boshqargan kimmerlar hududiga olib keldi. 30 yil davom etgan urushda skiflar kimmeriylarni yoʻq qildilar va oʻzlarini gʻarbiy Forsdan Suriya va Yahudiya orqali Misr chegaralarigacha choʻzilgan imperiya hukmdorlari sifatida koʻrsatdilar [8]. Kimmerlar faoliyati koʻpgina yozma manbalarda ham skiflar bilan bogʻlanadi. Kimmerlarning kelib chiqishi eroniyzabon Oʻrta Osiyoning aholisi sifatida eʼtirof etilib, Tarix otasi Geradot tomonidan skiflar bilan bogʻlansa ham ularni yangi madaniyat yaratuvchisi sifatida oʻz tarixi bilan bogʻlashga harakat qilishadi.

Koʻchmanchi sak qabilalari Yevrosiyo dashtlarida koʻchib yurganlar. Markaziy Osiyoda Sirdaryo boʻylari, Qozogʻiston dashtlari, Kaspiy va Orol atroflarida yashaganlar. Ilk bor sak qabilalari Ossuriya poytaxtidagi Ishtar ibodatxonasini qazish vaqtida marmar taxtaga podshoh Ashurbanipal (m. a. 669 – 631 yillar) yozdirgan bitikda qayd etilgan. Bu yozuvda kimmeriylar sardori sak podshohi deb atalgan.

Skiflarning koʻchmanchi qabilalari Osiyoda yashashardi. Massagetlar ularni harbiy kuch bilan siqib chiqarganlaridan soʻng, ular Araksni kechib oʻtib kimmeriylarning erlariga kirib kelganlar (hozirda skiflar yashaydigan yurt, aytishlaricha, avval kimmeriylarniki boʻlgan). Skiflar yaqinlashib qolgach, koʻp sonli dushmanga qarshi qanday chora koʻrishni muhokama qilish uchun kimmeriylar yigʻinga toʻplandilar. Ikki xil taklif oʻrtaga tashlandi. Ikki taraf ham oʻz taklifini qattiq himoya qilganiga qaramay, podshohlarning aytgani maʼqul koʻrildi. Xalq bunchalik katta qoʻshin bilan urushmasdan, boshqa eralarga koʻchib oʻtishni, podshohlar esa, oʻz erlarini bosqinchilardan qattiq turib himoya qilish kerakligini taʼkidladilar. Shunday qilib, xalq podshohlarning aytganiga koʻnmadi, shohlar esa xalq qaroriga boʻyin egishni istamadilar, xalq boshqa erlarga koʻchishga, oʻz erini esa jangu jadalsiz bosqinchilarga tashlab ketishga qaror qildi; podshohlar esa xalq bilan birga qochiqinlikka ketishdan koʻra oʻz yurtlarida urushda oʻlishni maʼqul topdilar. Ular vatanlarida rohat-farogʻatda yashaganlaridan, bewatan quvgʻindilarning boshiga ne balolar tushishi mumkinligini yaxshi tuyardilar. Xullas, ikki qaror xalqni ikkiga boʻldi va ular bir-biri bilan urush boshladilar. Ogʻa inilar oʻrtasidagi urushda oʻlganlarning barini Tirasa sohiliga koʻmishdi-da (podshohlarning turbatlarini shu kunlarda ham koʻrish mumkin), vatanlarini tark etishdi. Skiflar esa egasiz qolgan yurti egallab oldilar [7]. Geradot bergan maʼlumotlar ham fikrimizni isbotlaydi.

Geradotning eʼtirofiga koʻra, kimmerlar avval skiflar yeriga yashagan, biroq skiflarga qarindoshligi eʼtirof etiladi. Oʻrta Osiyodan topilgan koʻpgina qabrlarda taqinchoqlar va zebuziynatlar, qurbonlik qilingan otlar bilan dafn qilish holatlarini kuzatamiz. Bunday urf-odatlar

kimmerlarga tegishlidir. Skiflar yurtida ulardan avval yashagan kimmerlar Yevropada shaharlar sivilizatsiyaga beqiyos hissa qo'shgan. Kimmerlar birinchi chorvadorlar va shahar quruvchilari sifatida nom qozongan. Ularning ko'rsatgan jasoratlari tufayli keltlar va Konan haqidagi afsona va rivoyatlar yaratilgan. Kimmerlarni skiflar yeriga yashaganligiga va qarindoshlik aloqalari borligi to'g'risidagi Geradotning ma'lumotlariga tayanib, ular urf-odatlarining namunalari O'zbekiston tarixiy moddiy madaniyatida aks etganligiga tayanib o'zbek va tojik millatlarining qadimiy ajdodlaridan biri sifatida e'tirof etish lozim.

Dahlar. Bobonazar Boboxonning yozishicha, "tojik" so'zi tojiklarning tarixiy vatani shimolidagi (Baxtar chegarasidan tashqari) oriy (eron) xalqining umumiy nomi bo'lib, boshqa xalqlar "doy" nomi bilan tanilgan. "Doyi" nimani anglatishini ayta olmasam ham (endi "doyi"dan "tojik"ni olishning o'zi kifoya), "*tojik*" - "*toj*", "*tazi*" degani aniq.

Madaniyatshunoslar shu kungacha o'ylagan narsaning bunga aloqasi yo'q. "Doi"dan "tojik"ni tilshunoslik bazasidan ajratib olish unchalik qiyin emas. Va bu til hodisasini tasvirlash uchun ko'plab misollar mavjud. Tojikistonning hozirgi uslublaridan qanday qilib so'zning "d"si "t"ga, "y" tovushi "j" tovushiga almashtirilgan. Ilgari "sagzik" so'zi "saki" sifatdoshi uchun ham ishlatilgan. Shundan kelib chiqib, Babanazar Boboxon, ehtimol, "doyzik"ning bir shakli bo'lgan va keyinchalik "toyik" bo'lib, nihoyat "tojik" bo'lib qolgandir, degan xulosaga keladi. Avestodagi "danha" so'zi bilan bir xil bo'lishi kerak bo'lgan yunon manbalarining "doy"si "Farvardinyasht"da bo'lib, uning ba'zi motivlari va mazmuni Avesto gotlari bilan zamondosh, hatto eshondan ham avvalroqdir", deb yozadi u [6]. Dahlar Hozirgi Turkmanistonning janubi va O'zbekistonning bir qismida yashagan qabila bo'lib, ayrim tojik olimlarining fikriga ko'ra *tojik* so'zi *daylar* nomi bilan bog'liq tarzda shakllangan.

Yana bir yozilgan ma'lumot tahsinga loyiq "Markaziy Osiyo xalqlarining yangi to'da (gala)lari, kimmeriyaliklar va skiflar o'zlarining eronlik birodarlari ortidan bu tog'li o'lkaga kelishdi va Luristonada (Eronning g'arbidagi tarixiy hudud. - tarj.) otlarning egar-jabduqdarini pichoqlar va cho'qmorlar uchliklarini qoldirishdi" [4]. Bundan xulosa qilish mumkinki, Erondagi Midiya davlatining shakllanishida ham O'rta Osiyoning qadimgi xalqlari munosib o'rin tutadi. Hatto ayrim davlatlar skiflarga bir necha yillar davomida o'lpon to'lagan. "Qayta tashkil etilgandan so'ng midiyaliklarning armiyasi Ossuriyaga nihoyatda katta xavf sola boshladi. Ashshurbanipal vafot etdi, uning kuchsiz vorislari ham Garsa singari rasmiy ittifoqchilariga ham yordam ko'rsatib, o'z kuchlarini sarflashga botina olishmas edi. Ariaramna va Kirning vorislari yana Kiaksarga qaram bo'lishga majbur edilar. Ossuriyaliklar yana orqaga itg'itib yuborilgan edi, Kavkaz tog'lari va Kaspiy dengizi orasidagi o'tish yo'li orqali skiflar bostirib kelgani to'g'risidagi xabar kelganda, Nineviya midiyaliklar tomonidan qamal qilingan edi. Skiflarning qabila boshlig'i Pratofeyning o'g'li Madiyadan mag'lub bo'lgandan so'ng Kiaksar bir ziyofatda

mast bo'lib qolgan qabila boshliqlarini o'ldirmaguncha o'tgan yigirma sakkiz yil mobaynida skiflarga o'lpon to'lashga majbur bo'lgan" [4]. Skiflar deb izohlanayotgan qabilalar aslida saklarning o'zi edi.

T.Nafasovning e'tirof etishicha, Qashqadaryo viloyatidagi Chiroqchi tumani nomining kelib chiqishi saklar bahodiri Shiroq nomi bilan bog'liq. Charuk va Shiroq sirak so'zlari bir asosdan urchigan, barchasi - bir ypyg'-qavm nomining tovush ko'rinishlari. Bu nomlar qadimgi sarmat atamasi bilan ham shakldosh. Sarmatlar miloddan avvalgi VII - IV asrlarda Volga bo'yi va Ural atrofida yashaganligi ma'lum. Sarmatlar eroniy va turkiy tilda so'zlashgan. Ularning tili, madaniyati va turmush tarzi sak va massagetlarga yaqin bo'lgan, qardosh sanalgan. Milodning 4-asrida sarmatlar turkiy xunlar tomonidan zabt etilgan. Keyinchalik turkiy xalqlarga qo'shib, chatishib, birlashib ketgan. Tarixiy ma'lumotlar qadimgi sak(shak)lar, sarmatlarning ma'lum bir qismi turkiy xalq bo'lganligini isbotlamoqda. Sarmat, charuq, chiroq, sirak atamalarining bosh qismi *cap, char, shir, sir* so'zi qadimgi turkiy xalqlarning nomidir [3].

XULOSA. Sak va massaget qabilalarining shakllanishi O'zbekistondagi dastlabki davlatchilikning shakllanishi bilan bog'liq deb hisoblaymiz. Chunki, kimmerlar va sarmatlar bilan birga O'rta Osiyoda saklar va massagetlar konfederasiyasi shakllangan. Kimmerlar (keyinchalik shumerlar deb atalgan) skiflar va massagetlar o'z davrida dunyodagi eng qudratli deb hisoblangan Urartu, Ossuriya, Elam, Parsua kabi davlatlarga xavf sola olgan va ayrim davlatlarga dushmandan mudofaa qilish uchun yordam bergan. Asl kelib chiqishi O'rta Osiyodan deb hisoblangan kimmerlar Mesopotamiya aholisiga mixxat shaklidagi dastlabki yozuvni va jangovar aravalarda harakatlanishni o'rgatgan. Massagetlar Kir qo'shinlarini ham mag'lub eta oldi.

Kirning o'limi bexosdan yuz berdi. Araks daryosi narigi tomonida yashovchi sak-massagetlar qabilasi uning imperiyasining shimoli-sharqiy chegaralariga taxdid sola boshladi. Jazo qo'llash chorasi tarzidagi urush muqarrar bo'lib qoldi va Kir bu urushni shaxsan olib borishga qaror qildi. Shaxzoda Kambisni Bobilda hokimiyat tepasida qoldirib, keksayib qolgan monarx yurishga jo'nadi. Imperiya chegarasi Araks daryosidan o'tishi uchun ko'priq qurildi va Kir dushman mamlakatiga bostirib kirdi. Avval unga biroz omad kulib boqdi; keyin malika To'maris tomonidan mamlakat ichkarisiga olib kirilgan Kir jangda mag'lubiyatga uchradi va o'zi yaralandi. Uch kundan so'ng saklarning hech kimga mashhur bo'lmagan malikasining o'ljasiga aylangan, qachonlardir qudratli bo'lgan istilochi vafot etdi [4].

Geradot yozgan ma'lumotlarga asoslanib To'marisning qahramonligi yozuvchilar va rassomlar ijodidan ham o'rin olgan.

1-rasm. Italiyalik rassom Mattia Preti (1613-1699 y.) 1670-72 yillarda chizilgan rasm [9]

Geradot bergan ma'lumotlarga ko'ra, sarmatlar savromatlar tarzida yoziladi. "Nihoyat sakkizinchi daryo **Tanaidir**. U yurtning yuqori qismidan oqadi. Katta ko'ldan oqib chiqib, undan-da katta – Meotida ko'liga (ko'l shoh skiflarni savromatlardan ajratib turadi) quyiladi. Tanaigga Sirgis deb ataluvchi boshqa bir daryo ham quyiladi" [7]. O'zbekiston hududida qadimdan turli qabilalar va urug'lar yashagan bo'lib, ularning kelib chiqishini tadqiq qilish milliy davlatchilikning shakllanganligini yanada qadimiylashtiradi. Shu bilan birga O'zbekiston hududidagi tojiklarning ham shakllanish tarixi qadimgi eroniyzabon qabilalar bilan bog'liq. Bir qishloqda yoki mahallada istiqomat qilganligi tufayli o'zbeklar orasida ham ko'pchilik tojik she'valarida so'zlasha oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. Асқар Маҳкамов таржимаси. – Т.: "Шарк", 2001.- Б. 107, 335.
2. Гомер. Одиссея./Пер. с древнегреч. В. Жуковского. Вступит, статья А. Тахо-Годи; Примеч. С. Ошерова. — М.: Худож. лит., 1981. — С. 367.
3. Нафасов Т. Қашқадарё қишлоқномаси. Қашқадарё вилояти қишлоқлари номининг тадқиқи. Т.: "Муҳаррир" нашриёти, 2009 й.— Б. 303-304.
4. Олмстед Альберт "Форс империяси тарихи", таржимон: Д. Саъдуллаев. - Тошкент: "О'zbekiston" НМИУ. 2016. – Б. 20, 23, 36, 49, 54, 93-94.
5. Саггс Х. Вавилон и Ассирия. Быт, религия, культура. // <http://base.dnsgb.com.ua/files/book/vavilon-assiriya/vavilon.HTM>
6. Шарифов Ҳ. Оид ба этноними "тожик". Тоъикон дар сарчашмаҳои таърихӣ ва осори муҳаққиқон (мавод доир ба таърихи тоҷикон). Душанбе, 2018. – С. 278-279.
7. Қадимги тарихчилар Ўрта Осиё ҳақида. – Т.: "YURIST-MEDIA MARKAZI", 2008. – Б. 10-11,19.
8. <https://www.britannica.com/place/Central-Asia>
9. <https://www.wga.hu/frames-e.html?/html/p/preti/tomyris.html>